

ZDZISŁAW W. PUŚLECKI

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
e-mail: zdzislaw.puslecki@amu.edu.pl
<https://orcid.org/0000-0003-1838-9993>
<https://doi.org/10.14746/h.2026.3.2>

Technologie totalnego nadzoru – publiczne wartościowanie i kategoryzowanie społeczeństwa

*Technology of total surveillance—
public valuation and categorization of society*

Abstract. *The main aim of the paper is to present the technology of total surveillance—public valuation and categorization of society. The importance and innovativeness of the research are demonstrated by the presentation of the surveillance of Chinese society, the method for building a future society in China—the illusion of freedom; the Social Credit System (SCS) prototype in the testing phase; the use of the Integrated Joint Operations Platform (IJOP) in the Xinjiang region—the “Aksu List”; and the principles of the Chinese model. In today’s development environment, a balance must be struck between information and surveillance capital and its recipients, that is, society. It’s worth remembering, as is particularly evident in China, that the same technologies that make everyday life increasingly convenient can also be used for highly effective surveillance of individuals. Labor has become capital, employees have found themselves on company boards, and inequality has deepened. China and the world economy have entered geopolitical turbulence that will have enormous economic and financial consequences. If the conflict escalates, the damage to the economy will be even more devastating.*

Keywords: *technology of total surveillance, public valuation, categorization of society, the illusion of freedom, Social Credit System (SCS), Chinese model*

Słowa kluczowe: *technologia totalnej inwigilacji, publiczna wycena, kategoryzacja społeczeństwa, iluzja wolności, System Zaufania Społecznego (SCS), chiński model*

Wprowadzenie

We współczesnych warunkach rozwoju należy przede wszystkim ustalić równowagę między kapitałem informacyjnym i inwigilacyjnym a jego odbiorcami, czyli społeczeństwem. Warto przy tym pamiętać, co widoczne jest szczególnie w Chinach, że te same technologie, które sprawiają, że codzienne życie staje się coraz bardziej wygodne, mogą być wykorzystane do bardzo skutecznej inwigilacji poszczególnych osób¹. Logika ekonomiczna, w której wytwarzanie towarów i usług jest podporządkowane globalnej architekturze modyfikacji behawioralnych², może wszakże zmienić ludzką naturę w XXI wieku tak samo, jak przemysłowy kapitalizm zniekształcił naturalne środowisko w XIX i XX wiekach. Prognozy zachowań ludzkich są kupowane i sprzedawane na rynkach prognoz behawioralnych³, a bogactwo, wiedza i władza koncentrują się w jednym miejscu na niespotykaną dotąd skalę. Dochodzi do coraz większego pogłębiania różnic finansowych i społecznych⁴. W tym kontekście ważne jest, aby klasa średnia stała się coraz liczniejsza. Jest to równocześnie problem polityczny. Nie wolno bowiem dopuścić do tego, aby nierówności wzrosły do zbyt dużych rozmiarów⁵. Problemem jest przy tym równoczesna koncentracja bogactwa, własności i władzy. Pojawia się także pytanie, czy bogactwo niewielu służy wszystkim. Otóż nadmiar bogactwa rzadko jest korzystny dla ogółu społeczeństwa. Ukryte są równocześnie założenia, które usprawiedliwiają nierówności.

Zagrożenie dla społeczeństwa płynie nie tylko ze strony totalitarnych państw, lecz także ze strony globalnych korporacji, powszechnie inwigilujących zachowania ludzi i kuszących obietnicami maksymalnego zysku kosztem demokracji, wolności i – ostatecznie – przyszłości społeczeństwa⁶. Cenna jest w tym miejscu konstatacja, że jeżeli dalej społeczeństwo będzie nieświadome logiki rodzącego się porządku ekonomicznego, to zapłaci za to utratą demokracji i prawa do przyszłości. Celem artykułu jest przedstawienie technologii totalnego nadzoru, czyli publicznego wartościowania i kategoryzowania społeczeństwa.

¹ B.F. Skinner, *Beyond Freedom & Dignity*, Hackett, Indianapolis 2002.

² B.F. Skinner, *Science and Human Behavior*, Kindle Edition, Free Press 2012.

³ *Ibidem*.

⁴ Szerzej: Z.W. Puślecki, *The new protectionism between the USA and China and international trade policy amid worldwide geopolitical turbulence*, „*Ekonomista*” 2023, nr 2, ss. 125–151, DOI: 10.52335/ekon/166624

⁵ Szerzej: Z.W. Puślecki, *On The New Trends in the Theory and Politics of International Affairs*, „SunText Review of Economics & Business” Research Article, 2022, vol. 3:4.

⁶ M. Zuckerberg, *Building Global Community*, Facebook, 2017, February 16, <https://www.facebook.com/notes/mark-zuckerberg/building> [dostęp: 16.02.2025].

1. Inwigilacja społeczeństwa chińskiego

Inwigilacja społeczeństwa jest szczególnie widoczna w Chińskiej Republice Ludowej. Social Credit System (SCS), a więc System Zaufania Społecznego lub System Wiarygodności Społecznej, został enigmatycznie najwcześniej zapowiedziany właśnie w Chinach w 2017 r., czemu towarzyszyło umiarkowane zainteresowanie. W styczniu 2020 r. chińska agencja Xinhua równie enigmatycznie zapowiedziała uruchomienie jego wersji pilotażowej z udziałem ochotników na obszarze delty rzeki Jangcy, a więc m.in. mieszkańców Szanghaju. Nastąpiło to latem 2020 r., lecz dopiero pod koniec października 2020 r. portal „Wired” opisał pierwsze doświadczenia z jego funkcjonowania, informując, że dobrowolnie pozwoliło się już objąć nim aż kilka milionów osób. Dzięki temu na światło dzienne po raz pierwszy wyszły szczegóły działania SCS i nie pozostawiły złudzeń co do tego, czym ten system może się stać. Do jego rozpoczęcia chińskie władze przygotowywały się już od lat, w tym czasie uruchamiając programy „pomocnicze”. Stopniowo tworzone były bazy odcisków palców, nagrań głosu, danych biometrycznych twarzy oraz kodów DNA chińskich obywateli – czyli docelowo 1,3 mld ludzi. Dane te były gromadzone na rządowych serwerach przez pracujące na usługach władzy najpotężniejsze chińskie spółki z branży IT – przede wszystkim podmioty koncernu Alibaba (które swój system nazwały Sesame Credit) oraz powiązaną z Tencent spółkę China Rapid Finance (z systemami o nazwie Tencent Credit i Zhima Credit). Monitorowany jest coraz większy zakres aktywności obywateli. Kontroli podlega już nie tylko to, co piszą, lubią czy kupują w coraz bardziej ocenianym Internecie. Gdy w realnym świecie robią zakupy lub planują podróż, również muszą okazywać swój dokument tożsamości, a ulice miast pokrywa coraz gęstsza sieć kamer i sensorów. W ten sposób możliwy stał się system totalnego monitorowania wszystkiego, co ludzie robią. Na podstawie gromadzonych danych w ramach testowanych systemów każdy ma być na bieżąco oceniany w określonej skali – w Sesame Credit wstępnie od 350 do 950 pkt. Im wyższa wartość, tym oficjalnie bardziej „zaufany” i „wiarygodny” człowiek, a w rzeczywistości bardziej posłuszny i niesprzeciwiający się władzy⁷.

Należy podkreślić, że zastosowanie nowoczesnej technologii umożliwiło wprowadzenie totalnej kontroli społeczeństwa w ChRL. Władza, która wie wszystko, przeraża i inspiruje, a jednocześnie właśnie staje się rzeczywistością – od 2020 r. dla przeszło miliarda osób. Dobrze znana jest filmowa adaptacja powieści Philipa K. Dicka *Raport mniejszości*. Policja jest w niej do tego stopnia wszechwiedząca, że potrafi zatrzymać ludzi, zanim popełnią przestępstwa. Każdy ludzki krok jest śledzony przez kamery i skanery, a gdy wchodzi się do centrum handlowego,

⁷ M. Michalek, *SCS staje się faktem. Ten system zmieni wszystko*, 2020, <https://tvn24.pl/magazyn-tvn24/scs-staje-sie-faktem-ten-system-zmieni-wszystko,128,2284> [dostęp: 13.01.2021].

interaktywne reklamy zwracają się do klientów po imieniu. Jedynym sposobem na anonimowość jest nielegalny przeszczep gałek ocznych oraz enzym zwiotczający, który na krótki czas zmienia rysy twarzy. Social Credit System to była fikcja, ale teraz jest już rzeczywistością. System, który już jest testowany w Chinach, właściwie tę rzeczywistość nawet przerasta, przypominając raczej przerażającą wizję z książki *Rok 1984* George'a Orwella⁸.

W testowanym systemie Sesame Credit, mając ocenę powyżej 600 pkt, obywatel będzie mógł liczyć na pożyczkę na korzystniejszych niż zwykle warunkach. Mając co najmniej 650 pkt, będzie mógł wypożyczyć samochód bez składania depozytu, a w hotelu czy na lotnisku skorzysta z przyspieszonych procedur. Wreszcie mając powyżej 700 pkt, będzie mógł łatwiej otrzymać wizę na podróż zagraniczną – „zaufany” obywatel z większym prawdopodobieństwem bowiem wróci do ojczyzny i nie da się podporządkować zachodnim wartościom. Od oceny danej osoby zależeć będą szanse na znalezienie pracy – zarówno z uwagi na selekcję przez samych pracodawców, jak też odgórne zamknięcie bardziej prestiżowych ścieżek kariery dla osób „mało wiarygodnych”. Podobnie zależeć też będą szanse na wysłanie dziecka do dobrej szkoły czy też znalezienie taksówki. Analogicznie osoby z niską oceną będą musiały liczyć się z karami: mogą mieć np. odebrany dostęp do prestiżowych miejsc, jak restauracje, teatry czy imprezy, utracić prawo wyjazdu za granicę, a nawet mieć spowolniony Internet.

Nietrudno sobie wyobrazić, że istnienie systemu jawnych, liczbowych ocen będzie mieć jeszcze jedną konsekwencję, a mianowicie permanentne porównywanie się przez obywateli i obsesyjne (zwłaszcza w chińskim społeczeństwie) dążenie do poprawy swoich notowań. Do tego momentu cały system mógłby się jeszcze wydawać wielu osobom atrakcyjny – pełniłby w końcu funkcję wychowawczą i promował pozytywne wzorce zachowań, takie jak: nagradzanie odpowiednich prospołecznych zachowań i karanie działań przestępczych, nieetycznych i antyspołecznych. Nie jest to przy tym tylko pusta retoryka, bo wprowadzenie powyższego systemu powinno mieć również te właśnie pozytywne skutki⁹. Problem jednak polega na tym, że to władza będzie autorytarnie decydowała, co podnosi, a co obniża ocenę. Tym samym przez system będzie mogła świadomie kształtować życie ludzi i będzie zdolna do upolitycznienia każdej jego sfery. W rezultacie w trosce o poprawę swojej oceny ktoś może w telewizji wybrać neutralny serial komediowy zamiast dokumentu o trującym smogu w chińskich miastach, a w sklepie produkt państwowego przedsiębiorstwa zamiast znanego, zagranicznego konkurenta.

Spółeczeństwo będzie też nawzajem się kontrolować, niczym w najgorszych czasach stalinizmu czy maoizmu. Będzie powstrzymywać członków rodziny, znajomych czy współpracowników np. przed publiczną krytyką sytuacji w kraju czy robieniem niewskazanych przez rząd rzeczy, bojąc się, aby nie odbiło się to

⁸ G. Orwell, *Year 1984*, Houghton Mifflin Harcourt, Boston 2017.

⁹ M. Michałek, *SCS narzędziem inwigilacji...*

negatywnie także na ich ocenie. W takich realiach trudno sobie wyobrazić powstanie w Chinach społeczeństwa obywatelskiego czy chociażby szczerą, publiczną dyskusję o jakimkolwiek problemie, nie mówiąc już o powstaniu opozycji. Nie można wykluczyć, że wraz z rozwojem technologii opartych na sztucznej inteligencji¹⁰ będzie możliwe także przewidywanie poczynąń ludzi na podstawie zebranych danych, zwłaszcza tak różnorodnych i szczegółowych jak w SCS, zaznaczając jednocześnie, że „póki co nie jest to jeszcze kluczowym elementem projektu”¹¹. Z dużo większą pewnością można równocześnie przewidywać, że system ten będzie kolejnym obszarem, w którym rozkwitnie korupcja. Za pieniądze będzie można nie tylko poznać prostsze sposoby na poprawę swojej oceny, ale być może także wprost ocenę kupować, choćby od hakerów. Gra jest warta ryzyka, bo czy lokalny milioner nie straci swojego biznesu, jeżeli ludzie zobaczą, jak „niegodną zaufania” ma notę? Z czasem obok SCS mógłby wreszcie powstać podziemny, nielegalny świat ludzi ukrywających się przed wszechwidzącą władzą. Równoległy świat osób wykluczonych przez zbyt niską ocenę, azyl dla przestępczości i brudnych pieniędzy, ale też jednostek zwyczajnie niepokornych, niezależnych czy wyrażających niepochlebne dla władz poglądy¹².

Chińczycy budują Stasi XXI wieku. Nie tylko wszyscy mają zachowywać się tak jak chce tego partia, ale – zmanipulowani – robią to z wielką ochotą, mając w perspektywie przywileje, jakie na nich czekają. Nigdzie indziej na świecie społeczeństwo nie jest bliżej technologicznej dystopii tak mrożącej krew w żyłach, jak w Chinach. Warto jednak zastanowić się nad dwoma istotnymi aspektami: dlaczego Chiny rozwijają taki system już teraz i czy jakąś rolę odgrywamy w nim my, jako przypuszczalnie niezaangażowani obserwatorzy¹³.

2. Sposób na zbudowanie społeczeństwa przyszłości w Chinach – złudzenie wolności

Trzeba zauważyć, że Chiny stoją w obliczu złożonego problemu: gospodarka przeżywa trwający od dłuższego czasu rozwój a ludność, szczególnie w miastach, przechodzi masową cyfryzację¹⁴. Chiny wbrew pozorom nie są krajem homogenicznym ani kulturowo, ani wyznaniowo, ani społecznie czy narodowościowo. Dlatego jednym z głównych celów chińskiej polityki wewnętrznej jest utrzymanie

¹⁰ Szerzej: Z.W. Puślecki, *Handel zagraniczny. Transformacja biznesu międzynarodowego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2021.

¹¹ M. Michałek, *SCS narzędziem inwigilacji...*

¹² *Ibidem*.

¹³ *Jak Chiny oceniają obywateli*, 19.03.2018, <https://www.chip.pl/2018/03/jak-chiny-oceniaja-obywateli> [dostęp: 21.03.2022].

¹⁴ Zob. Z.W. Puślecki, *O współczesnych problemach rozwoju gospodarki światowej*, referat i prezentacja na Uniwersytecie Zielonogórskim, 26.11.2025 r.

społecznego ładu i porządku. Chińczycy wiedzą, z obserwacji rozwiniętych krajów Zachodu, jak ważne w społeczeństwie są struktury zaufania społecznego. Tyle że w rozwiniętych gospodarkach zachodnich powstawały one przez wieki. Chiny nie chcą i nie mogą czekać, by idąc za przykładem zachodnich demokracji, zbudować ufające sobie wzajemnie uporządkowane społeczeństwo, funkcjonujące na wzór zachodnich społeczności. Dlatego władze próbują zmienić stan rzeczy poprzez narzucone dyrektywy technokratyczne¹⁵. Oficjalna notatka władz dotycząca wprowadzenia systemu społecznego zaufania, która została opublikowana w czerwcu 2014 r., głosi:

Przyspieszone tworzenie systemu kredytów społecznych (społecznego zaufania) jest fundamentalne dla całościowego wdrażania naukowych koncepcji rozwoju i stworzenia harmonijnego społeczeństwa socjalistycznego. [...] Celem jest zwiększenie świadomości na temat uczciwości i wiarygodności społeczeństwa jako całości.

Powyższy dokument stanowi klucz do zrozumienia gigantycznych planów Chin. Mówi się w nim o ocenie naukowej, a także o zmianie społecznej. Praktycznie każda sfera społeczna powinna zostać włączona do systemu społecznego zaufania i stać się „scentralizowaną i standaryzowaną bazą danych finansowych informacji kredytowych”. Uznaje się ją za „niezwykle ważną” dla poprawy ogólnej konkurencyjności kraju i promowania postępu społecznego i cywilizacyjnego. Społeczeństwa zachodnie nie byłyby tak wysoko rozwinięte, gdyby nie przejrzysty system kredytów umożliwiających rozwój i inwestycje¹⁶. Zaplanowane działania wprowadza się w Chinach przez odpowiednie instytucje, zarówno państwowe, jak i prywatne.

Głównym celem jest osiągnięcie „szczerości, wiarygodności i dobrego środowiska zaufania kredytowego” wśród wszystkich członków społeczeństwa, a tym samym usprawnienie gospodarki¹⁷.

Warto przy tym zauważyć, że według badania przeprowadzonego przez Bank Światowy, w 2014 r. aż 12% obywateli Chin nie miało nawet konta bankowego, nie mówiąc już o innych usługach finansowych. Kredyty bankowe były wówczas dostępne tylko dla dużych firm i bogatych ludzi. Zwykli obywatele, którzy chcieli kupić dom lub samochód, a nie dysponowali wystarczającymi środkami, zacią-

¹⁵ Szerzej: Z.W. Puślecki, *Świat w warunkach niestabilności i niepewności*, Referat w czasie konferencji naukowej „Biznes w erze wiedzy i w warunkach niepewności”, 10 grudnia 2025 roku, *Auditorium Maximum, Collegium Iuridicum Novum*, Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań 2025.

¹⁶ Zob. Z.W. Puślecki, *European Union–China Relations Amid Key Differences over Trade and the War in Ukraine*, „Design, Construction, Maintenance” 2025, vol. 5, DOI: 10.37394/232022.2025.5.13

¹⁷ T. Piketty, *Capital in the Twenty-First Century*, Belknap Press, Cambridge, MA: 2014; L. Guangyuan, *Pogłębianie reform i rozwoju w Chinach – okazja dla całego świata*, 2020.2020/06/11, https://pl.china-embassy.gov.cn/pol/sghd_1/202006/t20200611_2195124.htm [dostęp: 9.01.2021]; Z.W. Puślecki, *International Business Strategy and Policy*, „Global Scientific and Academic Research Journal of Economics, Business and Management” 2025, vol. 4, issue 6.

gali pożyczki prywatnie lub poprzez zabezpieczenia realizowane poza oficjalnym systemem finansowym. Z tego powodu wciąż wielu obywateli Chin do dziś nie jest w ogóle klasyfikowanych przez systemy finansowe, a instytucjonalna ocena kredytowa nie istniała do 2014 r. System zaufania społecznego – jako że jednym z jego aspektów jest również ocena zdolności kredytowych – wypełnia tę lukę. Elementem tego systemu jest m.in. Zhima Credit.

Jednocześnie rynek handlu elektronicznego i płatności realizowanych np. za pomocą telefonu komórkowego czy innymi cyfrowymi metodami dosłownie eksplodował w ciągu ostatnich lat¹⁸. Jak wynika z badania, tylko w latach 2012–2016 przychody z telefonów komórkowych wzrosły 61-krotnie(!). Obecnie co piąty obywatel Chin korzysta już z cyfrowo realizowanych płatności. Według prognoz rynkowych, 1/5 wszystkich zakupów w Chinach będzie realizowana w Sieci. Na popularności cały czas zyskuje ogromny rynek dostawców rozwiązań płatności mobilnych. Wystarczy wymienić Alipay i WeChat Pay. Te dwie firmy mają 90-procentowy udział na rynku chińskim. Obie też działają za wyraźnym przyzwoleniem władz i w imieniu Chińskiego Banku Ludowego. Przeprowadzają eksperymenty, korzystając z własnych programów kredytów społecznych (Tencent Credit i Zhima Credit)¹⁹.

Należy podkreślić, że władze Chin dostrzegły potrzebę budowania świadomości społecznej wśród obywateli. Chociaż brzmi to niegroźnie, w istocie chodzi o plan mutacji charakteru całego społeczeństwa. Metody konwencjonalne, stosowane przez systemy opresyjne, czyli wielokrotne aresztowania, przymusowa „reedukacja” itp. nie są wystarczające, by uzyskać pełną kontrolę nad „uciążliwościami” społecznymi i gospodarczymi. Chiny borykają się również z problemami w kwestii bezpieczeństwa, kłopotami w branżach spożywczej czy farmaceutycznej, oszustwami handlowymi, fałszowaniem produktów itd. Powszechnie daje się zauważyć brak zachęt do dobrych zachowań. System zaufania społecznego ma to zmienić. Zdaniem chińskich władz takie rozwiązanie może stworzyć kulturę zaufania, zachęcić do dobrych zachowań i narzucić „atmosferę uczciwości i szczerości”. Na przykład szczególnie szczerzy i godni zaufania ludzie powinni być umieszczani na stanowiskach kierowniczych właśnie za pomocą tego systemu. Oczywiście lepsza punktacja danego obywatela to również większe dla niego szanse otrzymania lepszego wykształcenia i bardziej obiecującej kariery²⁰.

Z perspektywy czasu dyskusja na temat systemu ocenianego obywateli Chin przypomina dyskusję o społecznej sile danych, którą mogą prowadzić obywatele dowolnego innego kraju. Również w Polsce technologia w coraz większym stopniu decyduje o funkcjonowaniu społeczeństwa – wszyscy jesteśmy pod ciągłą presją oceny, samokontroli i optymalizacji.

¹⁸ Zob. Z.W. Puślecki, *Świat we mgle. Modyfikacje strukturalne w gospodarce światowej po pandemii COVID-19 i wojnie Rosji z Ukrainą*, GlobeEdit, Berlin 2022.

¹⁹ *Jak Chiny oceniają obywateli.*

²⁰ *Ibidem.*

3. Prototyp Social Credit System (SCS) w fazie testów

Pierwszy stworzony w Chinach system oceny został wprowadzony w 2005 r. w prowincji Zhejiang w mieście Hangzhou. System wzorowany był początkowo na systemach oceny zdolności kredytowej funkcjonujących w krajach zachodnich. Za dobry przykład może posłużyć amerykański system oceny zdolności kredytowej FICO. Systemy oceny zdolności kredytowej działające w innych krajach świata, np. wspomniany amerykański system FICO, pozwalają bankom oraz innym instytucjom finansowym na tworzenie profilu klienta, a następnie na podstawie zebranych danych przyznają klientowi wynik punktowy. Służy on do podejmowania decyzji o zawarciu, bądź też nie, umowy z taką osobą²¹. Tego typu systemy funkcjonują na całym świecie, w krajach takich jak Niemcy, Australia, Szwecja czy Kanada. Z czasem coraz więcej prowincji podejmowało się rozpoczęcia prac nad przygotowaniem własnej wersji programu. W 2007 r. Rada Państwa wydała *Opinię w sprawie konstrukcji systemu oceny społecznej (Concerning the Construction of a Social Credit System)*. Założona została także Wspólna Międzyresortowa Rada ds. Stworzenia Systemu Oceny Wiarygodności Społecznej (Joint Inter-Ministerial Council on the Construction of the Social Credit System)²². Wydana została również decyzja o stworzeniu, wprowadzeniu i przetestowaniu pierwszych pilotażowych systemów oceny typu SCS. Jednym z przykładów było wprowadzenie w 2010 r. programu pilotażowego Dazhong Xinyong w prowincji Jiangsu w miejscowości Suining. Program przyznawał obywatelom po 1000 pkt na start. W zależności od uzbieranej sumy punktów jednostki były porządkowane od kategorii najwyższej A do najniższej D. Ze względu na niesprawiedliwy, subiektywny i arbitralny sposób przyznawania punktów program był jednak bardzo krytykowany, zarówno przez obywateli, jak i przez media (łącznie z prorządową gazetą Xinhua, która porównała system do „Karty Dobrego Obywatela”, która była wydawana Chińczykom przez Japończyków podczas okupacji japońskiej w czasie II wojny światowej), i szybko został wycofany²³. W 2014 r. Rada Państwa wydała najważniejszy dokument określający cele, harmonogram prac oraz oczekiwane efekty wprowadzenia systemu SCS w całych Chinach pt. *Zarys planu budowy systemu oceny wiarygodności społecznej na lata 2014–2020*. Przewidywał on pełne wprowadzenie systemu oceny wiarygodności społecznej do końca 2020 r. Priorytetem było wprowadza-

²¹ K. Li Xan Wong, A. Shields Dobson, *We're just data: Exploring China's social credit system in relation to digital platform ratings cultures in Westernised democracies*, Global Media China, June 18, 2019 <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/2059436419856090> [dostęp: 12.04.2021].

²² Trivium China, *China's Corporate Social Credit System. Context, Competition, Technology and Geopolitics*, 12.08.2020, <https://tiny.pl/xt55m86-5> [dostęp: 21.03.2022].

²³ R. Creemers, *China's Social Credit System: An Evolving Practice of Control*, University of Leiden 2018.

dzenie w pierwszej kolejności systemu nadzoru typu SCS dla przedsiębiorstw²⁴. Dokument precyzował, iż system będzie się opierać na przepisach, umowach i ustawach, a jego zasadniczym celem będzie promowanie uczciwości i budowa zaufania społecznego, budowanie pozycji państwa na arenie międzynarodowej oraz umocnienie gospodarki. Cztery najważniejsze sfery objęte kontrolą przez system to: rząd i administracja, gospodarka, społeczeństwo, sądownictwo.

Paralelnie politycy stale uchwalają nowe prawa i ustawy, które torują drogę do wprowadzenia w pełni operacyjnego systemu SCS. Należy wśród nich przykładowo wymienić prawo dotyczące bezpieczeństwa w cyberprzestrzeni z 1 czerwca 2017 r., znacząco zaostrzające przepisy odnoszące się do ochrony danych osobowych. NDRC i Ludowy Bank Chin także w 2017 r. wytypowały 12 modelowych miast, do których zaliczono m.in.: Suqian, Rongcheng, Weihai, Hangzhou, Wenzhou i Xiamen²⁵.

Jednocześnie od czasu zapowiedzenia wprowadzenia SCS w Chinach władze podjęły szereg kroków w stronę przygotowania niezbędnej infrastruktury technologicznej. Rozpoczęto proces rozbudowy monitoringu miejskiego oraz instalacji sieci kamer CCTV. Coraz więcej kamer monitoringu miejskiego działa z wykorzystaniem technologii *face recognition*. Dzięki temu już teraz można namierzyć jednostkę w wielotysięcznym tłumie ludzi (obecnie możliwe jest również rozpoznawanie twarzy osób noszących maseczkę ochronną)²⁶. Ponadto Chiny sukcesywnie pracują nad rozwojem sztucznej inteligencji, a także algorytmów, które będą odpowiedzialne za przeliczanie i przyznawanie wyników punktowych firmom i obywatelom. Algorytmy te nie są jednak powszechnie znane. Dodatkowym elementem niezbędnym do całkowitej realizacji projektu jest dopracowanie i całkowite wprowadzenie sieci 5G, która będzie pozwalała na przesyłanie danych w czasie rzeczywistym²⁷, a z czasem wprowadzenie sieci 6G²⁸.

Chińskie władze wymieniają wiele celów, które mają stanowić podstawę wprowadzenia systemu oceny społecznej w Państwie Środka. Jednym z nich jest wyjątkowo niski poziom zaufania w społeczeństwie chińskim. Jednakże chiński rząd deklaruje, iż najważniejszym celem wprowadzenia systemu SCS jest zwiększenie transparentności na chińskim rynku oraz zwiększenie zaufania Chińczyków do chińskich marek. Zwiększenie nadzoru nad firmami wykluczy z udziału w rynku podmioty nieuczciwe, co w dalszej perspektywie pozytywnie wpłynie na chińską

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ „Financial News” 2018.

²⁶ „Reuters” 2020.

²⁷ W. Pawłowicz, *5G jako sieć LAN nowej generacji*, 21.08.2020, <https://www.computerworld.pl/news/NetApp-tnie-ceny-macierzy,424015.html> [dostęp: 19.01.2021].

²⁸ J. Stachura, *Nadchodzi technologia 6G. Czy świat jest na nią gotowy?*, 7 maja 2021, <https://biznesalert.pl/technologia-6g-sieci-transmisja-dane-innowacje-cyberprzestrzen> [dostęp: 16.03.2022]; G. Stech, *6G na horyzoncie*, 2022 <https://www.computerworld.pl/news/6G-na-horyzoncie,435277.htm> [dostęp: 16.03.2022].

gospodarkę²⁹. Zgodnie z założeniami przedstawionymi w programach Made in China 2025 oraz China Standard 2035, Chiny wyznaczyły sobie za cel stanie się w niedalekiej przyszłości społeczeństwem innowatorów i wynalazców o wiodącej pozycji na świecie. W związku z tym rząd ChRL zamierza zmienić postrzeganie chińskich produktów na świecie. Chińskie marki mają kojarzyć się – zarówno na chińskim rynku wewnętrznym, jak i poza granicami – z wysoką jakością, pewnością, bezpieczeństwem i niezawodnością³⁰.

Należy zaznaczyć, że prototyp SCS znajduje się dopiero w fazie testów. Nie wybiegając zbyt daleko w przyszłość, warto jednak zwrócić uwagę na to, że sama wizja publicznego wartościowania, kategoryzowania ludzi i kontrolowania w ten sposób ich życia jest motywem, który od lat pojawiał się w powieściach fantastycznych. Przypomnieć można nie tylko *Rok 1984* Orwella, ale też znacznie młodsze dzieło *Limes inferior* autorstwa legendy polskiej fantastyki Janusza Zajdla czy wyemitowany w 2016 r. odcinek brytyjskiego serialu „Black Mirror”. Wizja ta, podobnie jak skumulowane europejskie doświadczenia z systemami totalitarnymi, kojarzy się jednoznacznie negatywnie. Można więc zastanowić się, jak to jest możliwe, że w Chinach społeczeństwo nie tylko nie jest przerażone, ale wręcz poszczególne osoby dobrowolnie zgłaszają się, aby zostać częścią tego systemu, tym bardziej że sami doświadczyli już ustroju totalnej kontroli społeczeństwa i powszechnego donosicielstwa podczas rewolucji kulturalnej (1966–1976) Mao Zedonga. Konstatacja może być bardzo prosta, ponieważ ochotnikami do programów pilotażowych są głównie młodzi Chińczycy, którzy ze względu na cenzurę nie słyszeli nigdy traumatycznych relacji z rewolucji kulturalnej. W przypadku młodych osób znaczenie może mieć także fakt, że w Chinach nie są znane dzieła zachodniej fantastyki, nie licząc najpłytszych i najbardziej skomercjalizowanych jej produktów. Co więcej, totalitaryzm wcale nie kojarzy się tam tak negatywnie³¹.

Historia Chin uczy, że największym złem jest anarchia, a silna władza i silne państwo dają stabilność i pewną przyszłość. Z tego bierze się chociażby fenomen podobizn Adolfa Hitlera w azjatyckich muzeach figur woskowych, a także brak strachu przed działaniem potencjalnie tak onnipotentnego systemu. W końcu można się spotkać ze stwierdzeniem, że służy on porządkowi. Co ciekawe, w Chinach już od wielu lat funkcjonowała również namiastka podobnego systemu obejmująca obcokrajowców. Meldując się np. w hotelu w Szanghaju w recepcji, można było

²⁹ Zob. K. Starzyk., *Zagraniczna polityka ekonomiczna w procesie rynkowej transformacji gospodarki. Przypadek Chin*, Placet, Warszawa 2009; K. Starzyk, *Zagraniczne inwestycje bezpośrednie w rozwoju gospodarczym Chin*, w: *Zagraniczne inwestycje bezpośrednie w gospodarkach Azji Pacyfiku. Chiny, Korea Południowa, Tajwan, Wietnam*, red. K. Starzyk, Wydawnictwo Naukowe Semper, Warszawa 2001.

³⁰ G. Wojciechowska, *Social Credit System – inteligentny panoptikon z chińską charakterystyką czy sposób na zbudowanie społeczeństwa przyszłości?*, 24.05.2021, https://tiny.pl/4vb_1qhdd [dostęp: 21.03.2022].

³¹ M. Michałek, *SCS narzędziem inwigilacji...*

usłyszeć pytanie: „Jak minęła podróż z Pekinu?”. Mimo że podróż odbywała się samotnie, bilety były kupowane na dworcach i nikt nie był informowany, skąd ani dokąd dana osoba się przemieszcza. Władze i tak wiedziały wszystko. Wystarczyło, że punkty sprzedaży biletów oraz hotele zostały wcześniej zobowiązane do wprowadzania danych paszportowych swoich klientów do specjalnej rządowej bazy danych. Niby nic takiego się nie działo poza dziwnym uczuciem w recepcji, że „wielki brat patrzy”, ale to pozostawało na dłuższy czas w pamięci. Z dotychczasowych ocen wynika, że system ten prawdopodobnie nie będzie jednak aż tak wszechobecny i ingerujący w prywatność, jak mógłby być. Faktem jest, iż chińskie władze nadały priorytet badaniom nad tzw. analizą Big Data oraz rozwojem sztucznej inteligencji, a więc dwoma technologiami, bez których cały system nie może funkcjonować³². Działania nad jego wprowadzeniem w życie widoczne były także w czasie pandemii COVID-19³³.

4. Wykorzystywanie Integrated Joint Operations Platform (IJOP) w regionie Sinciang (Xinjiang) – „Lista Aksu”

Chińskie narzędzie Big Data o nazwie „Integrated Joint Operations Platform” (IJOP) jest wykorzystywane przez służby w regionie Sinciang do identyfikowania i wyłapywania muzułmanów ludów tureckich (społeczność zamieszkująca rozległe terytoria ciągnące się pasem od Azji Mniejszej przez Kaukaz, Azję Środkową i południową Syberię, aż po Czukotkę oraz liczne izolowane terytoria w Europie Wschodniej, na Bliskim Wschodzie i w Chinach), głównie Ujgurów. Sprawę ujawnił wyciek listy ponad 2000 więźniów z prefektury Aksu (w skrócie „Lista Aksu”)³⁴.

Pojawia się coraz więcej dowodów na to, że więźniowie obozów są masowo zmuszani do pracy. Jak wynika z danych WUC, 85% chińskiej bawełny pochodzi z wyzysku we Wschodnim Turkiestanie, globalnie – aż 22%. Pracę przymusową Ujgurów wykorzystują zachodnie firmy, takie jak: Nike, Zara, Adidas, H&M czy Boss, ale też m.in. Amazon i Coca-Cola. Część z nich, jak Apple, zaprzecza jednak istnieniu dowodów na wyzysk w ich łańcuchu produkcji.

Warto zaznaczyć, że dyplomatyczna presja wywierana na Chiny ze strony ONZ czy innych organizacji mających na celu obronę praw człowieka nie przynosi pożądanego skutku. Zobowiązani umowami handlowymi i inwestycyjnymi podpisywanymi z Chinami³⁵, przywódcy państw azjatyckich i europejskich zamiast

³² *Ibidem*.

³³ Szerzej: Z.W. Puślecki, *World Economy Against New Challenges in the Time of COVID-19*, Dom Wydawniczy Elipsa, Warsaw 2020

³⁴ Sz. Palczewski, *Technologia narzędziem represji Chin. Mniejszość muzułmańska ofiarą reżimu*, 9 grudnia 2020, <https://tiny.pl/1b-bgn5j0> [dostęp: 13.01.2021].

³⁵ Zob. Z.W. Puślecki, *European Union–China Relations...*; *idem*, *Changes in Foreign Trade Policy*, Paper and Presentation given by the participant in The 14-th Asia-Pacific International

wspierać prześladowanych członków mniejszości, deportują Ujgurów do Regionu Autonomicznego Sinciang, gdzie natychmiast trafiają do aresztów i obozów. Deportacje te przeprowadziły już Turcja, Arabia Saudyjska, Emiraty Arabskie, Egipt czy Ukraina. Swoją sprzeciw wobec chińskiej polityki prześladowania mniejszości wyraziła administracja USA³⁶.

5. Zasady modelu chińskiego

Model chiński oparty jest na idealnych siedmiu zasadach: 1) doskonałe środowisko naturalne dla przyszłych pokoleń; 2) ludzie są ważniejsi od zasobów materialnych; 3) strategiczne zasoby nie mogą być wyczerpane, energia zrównoważona; 4) rynkowy socjalizm; 5) powiedz, co myślisz? 6) rotacyjne władze centralne i lokalne oraz 7) sprawiedliwość wszędzie³⁷. Jako program polityczny brzmią one świetnie, lecz nie są realizowane, a tylko wykorzystywane propagandowo. To największe pod względem liczby ludności państwo świata wyciągnęło wnioski z błędów bloku radzieckiego, zachowując jego doświadczenie w sprawach zasadniczych dla utrzymania władzy, takich jak cenzura informacyjna, w tym Internetu, cyfrowe zniewolenie obywateli i prymat Chińskiej Partii Komunistycznej (ChPK). Trzeba także zauważyć, że mimo tych ambitnych pryncypiów i kompletnej cyfrowej i tradycyjnej kontroli obywateli dogonienie zachodniej cywilizacji w zakresie konsumpcji jest raczej trudne do osiągnięcia³⁸ z uwagi na wyczerpywanie się strategicznych zasobów na świecie. Pojawiają się zatem pytania: Czy dojdzie do wojny o te zasoby? W Afryce Chiny już wyparły USA i Europę. Co zrobią dalej? Próbuje m.in. penetrować Stany Zjednoczone, np. sfinansowały utworzenie 65 Instytutów Konfucjusza, w tym 55 na amerykańskich uczelniach, gdzie studiuje ok. 370 tys. chińskich studentów płacących za studia (mających stypendia państwowe) – w ostatnich 50 latach ich wzrost był 370-krotny, oraz 500 klas Konfucjusza

Conference 2025, „Indo-pacific in the era of tectonic shifts: responses and strategies to geopolitical and geoeconomic challenges” organized on November 21, 2025, at the Poznan University of Economics and Business, Poznań 2025.

³⁶ Zob. Z.W. Puślecki, *Pressures of Changes in Foreign Trade Policy and Geoeconomic Risks*, „Design, Construction, Maintenance” 2025, vol. 5, DOI: 10.37394/232022.2025.5.13

³⁷ A. Targowski, *Big tech a społeczeństwo XXI wieku*, 17.12.2020, <https://studioopinii.pl/archiwa/201984> [dostęp: 4.02.2021].

³⁸ Zob. D. Rodrik, *Political Economy of Trade Policy*, w: *Handbook of International Economics*, vol. 3, eds. G. Grossman, K. Rogoff, Elsevier Science, Amsterdam 1995; *idem*, *Why do More Open Economies Have Bigger Governments?*, „Journal of Political Economy” 1998, no. 106; *idem*, *The New Global Economy and Developing Countries*, ODC, Washington 1999; R. Rosecrance, *Power and International Relations: The Rise of China and Its Effects*, „International Studies Perspectives. A Journal of the International Studies Association” 2006, vol. 7, no. 1, February.

w gimnazjach, natomiast ataki typu hakowania amerykańskich centrów informacyjnych biznesu i administracji idą w tysiącach dziennie³⁹.

Konfrontacja cywilizacji chińskiej z zachodnią weszła w fazę wymagającą widocznych rozstrzygnięć. Jeżeli wygórowane ambicje Chin będą uwzględniane w polityce władz amerykańskich, USA przegrają – w myśl newtonowskiego prawa, że każdej akcji towarzyszy reakcja równa co do wartości i kierunku, lecz przeciwnie zwrócona. Dyktatury są zwykle zaborcze i jeśli taka będzie obecna chińska, wówczas świat czeka wiele konfliktów w każdym niemal zakątku, gdzie są już obecni Chińczycy⁴⁰. Są oni bardzo dumni ze swego kraju, niezależnie od ich kolorytu politycznego. Ich obecna postawa poświęcenia swego losu państwu (z wyjątkiem zamieszkałych w Hongkongu) przypomina postawę innych wielkich narodowości. Cel dla nich często uświęca środki.

Należy pamiętać, że problemem nie jest technologia, lecz kapitalizm, a historia pokazuje, że społeczeństwa, na pewno w USA i Europie Zachodniej, potrafiły w przeszłości powstrzymać ten porządek i pokierować jego rozwojem tak, aby lepiej służył interesowi ogólnemu. W złotym wieku kapitalizmu, pod koniec XIX wieku, nie istniały prawa do zrzeszania się ani organizowania. Zbiorowy bunt był czynnością niebezpieczną, w przestrzeni publicznej nie istniało wsparcie dla tego typu zachowań. Po kilku dziesięcioleciach wsparcie jednak się pojawiło i praktyki eksploatacji zostały ukrócone. Drugą rzeczą jest konieczność powrotu państwa do pracy na rzecz demokracji. Stany Zjednoczone wczesnych lat XX wieku potrzebowały zorganizowanych i występujących z konkretnymi postulatami pracowników, aby stworzyć nowe ramy demokratycznej państwowości z określonym układem sił, wówczas między kapitałem a pracą lub siłą roboczą. Dzisiaj społeczeństwo potrzebuje podobnej akcji, aby ustalić równowagę między kapitałem informacyjnym i inwigilacyjnym a jego odbiorcami, czyli społeczeństwem⁴¹. Warto przy tym pamiętać, co widoczne jest szczególnie w Chinach, że te same technologie, które sprawiają, że codzienne życie staje się coraz bardziej wygodne⁴², mogą być wykorzystane do bardzo skutecznej inwigilacji poszczególnych osób⁴³.

Przyspieszony rozwój Chin, który miał zwiastować powstanie globalnego wolnego rynku, może zapoczątkować nową epokę merkantyizmu⁴⁴, ponieważ

³⁹ A. Targowski, *Big tech...*

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ S. Zuboff, *The Age of Surveillance Capitalism. The Fight for a Human Future at the New Frontier Power*, PublicAffairs, New York 2019.

⁴² Zob. Z.W. Puślecki, *International Business Strategy and Policy*, „Global Scientific and Academic Research Journal of Economics, Business and Management” 2025, vol. 4, issue 6, ss. 53–63.

⁴³ S. Zuboff, *The Age of Surveillance Capitalism...*

⁴⁴ Z.W. Puślecki, *Mercantilist Tendencies in Contemporary Foreign Trade Policy*, „Journal of Global Change and Governance” 2008, vol. 1, no. 4, Division of Global Affairs (DGA), Rutgers University, New Jersey.

takie potęgi przemysłowe nie chcą polegać na wolnym rynku w dziedzinie zakupu nośników energii i zbytu towarów i samodzielnie negocjują z eksporterami surowców energetycznych warunki kontraktów handlowych. Chiny coraz bardziej zagrażają konkurencyjnie Unii Europejskiej i to nie tylko na obszarze funkcjonowania ugrupowania integracyjnego, głównie przez napływ tanich towarów chińskich, lecz także w tradycyjnych obszarach europejskich wpływów ekonomicznych na świecie, np. w Afryce. Chińskie wyzwania konkurencyjne są więc niezwykle aktualne i znaczące dla perspektywicznej konkurencyjności Unii Europejskiej we współczesnych uwarunkowaniach rozwoju gospodarki światowej. Pojawia się także niebezpieczeństwo konfliktu między Unią Europejską i Chinami⁴⁵.

Chiny negocjują z eksporterami surowców energetycznych warunki transakcji handlowych, co utrwała układy dwustronne, osłabiając wielostronny system handlu międzynarodowego⁴⁶. Ponadto Chiny coraz większe zainteresowanie wykazują Afryką. Na szczycie chińsko-afrykańskim w Pekinie podpisano wzajemne porozumienie handlowe o wartości prawie 2 mld dol. Celem tego spotkania i porozumienia było uzyskanie dostępu do źródeł surowców dla szybko rozwijającej się gospodarki chińskiej⁴⁷. Chińscy inwestorzy finansują w Afryce projekty, które zachodnim, szczególnie europejskim bankom wydają się ryzykowne i dzięki temu w ramach rekompensaty uzyskują dostęp do surowców. Europejczycy natomiast tracą powoli swoją dawno ugruntowaną pozycję konkurencyjną w Afryce, która dotychczas była terenem ekspansji kapitału europejskiego.

Druga kadencja Prezydenta Donalda Trumpa w administracji rządowej USA otworzyła nowy etap napięć w relacjach chińsko-amerykańskich. Zaostrzenie polityki handlowej i technologicznej przez nową administrację USA⁴⁸ zmusiło Pekin do szukania alternatywnych rynków zbytu oraz intensyfikacji współpracy z krajami globalnego Południa, także w Afryce i Ameryce Łacińskiej. Jest to już dostrzegane nawet w przypadku relacji z Indiami, pomimo niewyjaśnionych sporów granicznych i rywalizacji właściwie we wszystkich obszarach. Kontrola nad łańcuchem dostaw kluczowych technologii stała się dla Chin głównym celem w walce o niezależność od Zachodu.

⁴⁵ Zob. Z.W. Puślecki, *The Need to Establish a New Format for Trade Political Relations Between European Union and China*, CeDeWu, Warszawa 2020; *idem*, *An Overview on the Perspective of EU–China Trade Relationships*, Chapter 7 co-Author of the book: *Current Strategies in Economics and Management*, vol. 8, ed. Kaustubha Nand Bhat, Book Publisher International, London–Tarakeswar 2020; *idem*, *European Union–China Relations...*

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ Zob. Z.W. Puślecki, *Trends Reshaping International Business Theory and Policy*, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa. 2019; Z.W. Puślecki, *Pressures of Changes in Foreign Trade Policy and Geoeconomic Risks*, „Design, Construction, Maintenance” 2025, vol. 5, DOI: 10.37394/232022.2025.5.13

⁴⁸ Zob. Z.W. Puślecki, *Pressures of Changes...*

Region Indo-Pacyfiku, a zwłaszcza Morze Południowochińskie i Tajwan, stały się kluczowym obszarem chińskiej rywalizacji geopolitycznej. Działania Pekinu w tym regionie doskonale wpisują się w ramy teorii realizmu ofensywnego Johna Mearsheimera. „W anarchicznym świecie każda potęga dąży do maksymalizacji swojej siły, bo tylko dominacja zapewnia względne bezpieczeństwo” – pisze amerykański specjalista od spraw międzynarodowych⁴⁹. Chiny realizują tę logikę, intensyfikując swoją obecność wojskową i polityczną w regionie Indo-Pacyfiku.

Chiny w regionie Indo-Pacyfiku są graczem, który każdy ruch musi kalkulować w kontekście globalnych reakcji – od USA po najbliższych sąsiadów. Kluczowym sprawdzianem dla Chin jest pokazanie, czy rzeczywiście są gotowe nie tylko do konsolidacji potęgi wewnętrznej, ale także do odważnego kształtowania ładu międzynarodowego. Jest to moment, w którym wizja Xi Jinpinga – spójna, a zarazem naznaczona napięciami między ambicjami a rzeczywistością – zostaje coraz bardziej skonfrontowana z najtrudniejszymi wyzwaniami nowoczesności⁵⁰.

Dla Pekinu strategicznie kluczowe jest Morze Południowochińskie. Kontrola nad tym obszarem umożliwia nie tylko projekcję siły militarnej, ale także zabezpieczenie szlaków handlowych, przez które przepływa 30% światowego handlu. Budowa sztucznych wysp, takich jak Fiery Cross Reef, oraz ich militaryzacja to klasyczny przykład realizacji teorii Mearsheimera – tworzenie faktów dokonanych, które zmuszają rywali do reakcji⁵¹.

USA, Japonia, Australia i Filipiny odpowiedziały wzrostem swojej obecności militarnej w regionie, organizując wspólne patrole i ćwiczenia wojskowe. Według Center for Strategic and International Studies (CSIS): „Morze Południowochińskie jest geopolitycznym tygłem, w którym każda eskalacja grozi przekształceniem napięć w otwarty konflikt”⁵². Podobne działania mogą doprowadzić do incydentów, które – chociaż niezamierzone – mogą przerodzić się w większy kryzys.

W myśl teorii realizmu ofensywnego, Tajwan jest dla Chin nie tylko kwestią historyczną, ale także strategiczną. Kontrola nad wyspą oznaczałaby przejęcie kluczowej pozycji w Indo-Pacyfiku i znaczną przewagę technologiczną, biorąc pod uwagę dominację Tajwanu w produkcji półprzewodników⁵³. Pekin realizuje strategię hybrydową, obejmującą cyberataki, kampanie dezinformacyjne i izolację dyplomatyczną Tajpej, jednocześnie intensyfikując manewry wojskowe wokół wyspy.

Według Taiwan Institute of Economic Research: „Chiny próbują zmęczyć Tajwan politycznie, ekonomicznie i militarnie, jednocześnie testując reakcję między-

⁴⁹ M. Gaca, *Chiny w 2025: strategia i wyzwania*, 2 stycznia 2025, <https://tiny.pl/9-n1vgsrb> [dostęp: 2.01.2025].

⁵⁰ Xi Jinping, *Zarządzanie Chinami*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Foreign Languages Press, Toruń 2019.

⁵¹ M. Gaca, *Chiny w 2025...*

⁵² Raport of the Center for Strategic and International Studies (CSIS), 2025.

⁵³ Szerzej o tym: Z.W. Puślecki, *O współczesnych problemach rozwoju gospodarki...*

narodową na swoje działania”⁵⁴. Jednak Pekin prawdopodobnie uniknie otwartego konfliktu, wiedząc, że interwencja USA i ich sojuszników byłaby niemal pewna. Jak zauważa Mearsheimer: „rywalizacja prowadzi do konfliktu tylko wtedy, gdy państwo oceni, że ryzyko jest mniejsze niż potencjalna nagroda” – a Pekin wciąż tę sprawę kalkuluje⁵⁵.

Relacje Chin z Koreą Północną są kształtowane poprzez zacieśnianie współpracy między Pjongjangiem a Moskwą. Dostawy broni z Korei Północnej do Rosji, które zaczęły się w 2024 r., podważyły tradycyjną dominację Pekinu w relacjach z reżimem Kim Dzong Una. Jak wskazuje RAND Corporation: „Rosja coraz bardziej zyskuje na znaczeniu jako strategiczny partner Korei Północnej, co osłabia tradycyjne wpływy Chin”⁵⁶. East Asia Institute zauważa, że wzrost wpływów Rosji w relacjach z Pjongjangiem stawia Chiny w trudnej pozycji, zmuszając do rewizji ich polityki, aby uniknąć marginalizacji w regionie⁵⁷.

Warto podkreślić, że Pekin będzie musiał balansować między wspieraniem stabilności w regionie a unikaniem izolacji Korei Północnej, która wzmocniona przez Rosję może działać bardziej niezależnie. Chiny mogą zwiększyć pomoc gospodarczą i dyplomatyczną dla Pjongjangu, aby przeciwdziałać wpływom Rosji, ale jednocześnie będą musiały ograniczać działania reżimu Kima, które mogłyby eskalować napięcia w regionie i sprowokować reakcję USA.

„Świat stoi w obliczu wielkich zmian niewidzianych od stulecia. Chiny będą kontynuować swoją drogę jako stabilizator i motor globalnej gospodarki” – stwierdził Xi Jinping podczas szczytu BRICS w 2023 r.⁵⁸ Ta kombinacja pewności i ideologicznej misji pokazuje, jak Pekin widzi swoją przyszłość. Wizja Xi Jinpinga jest czymś więcej niż zestawem politycznych deklaracji. To złożony projekt, który próbuje łączyć aspiracje globalne z lokalną kontrolą, technologiczny rozwój z polityczną stabilnością, a chińską tradycję z nowoczesnością. Chiny Xi Jinpinga są i będą w przyszłości w centrum globalnej uwagi – jako laboratorium przyszłości, której granice wyznacza idea kontrolowanego postępu.

Współczesny okres rozwoju jest dla Chin czasem trudnych wyborów i jeszcze trudniejszych reform. Kryzys w sektorze nieruchomości, ograniczona konsumpcja wewnętrzna, wyzwania demograficzne i technologiczne to przeszkody, które Pekin musi pokonać, jeśli chce utrzymać tempo rozwoju. Jednocześnie inwestycje w technologie przyszłości oraz próby uniezależnienia się od globalnych łańcuchów dostaw pokazują, że Chiny nie rezygnują ze swoich ambicji. To, w jaki sposób przetrwają ten okres przejściowy, zależy od ich zdolności do adaptacji i skuteczności podejmowanych działań.

⁵⁴ Raport of the Taiwan Institute of Economic Research, 2025.

⁵⁵ Zob. M. Gaca, *Chiny w 2025...*

⁵⁶ Raport of the RAND Corporation, 2025.

⁵⁷ Raport of the East Asia Institute, 2025.

⁵⁸ Xi Jinping, *Szczyt BRICS w 2023 r.*

Technologie takie jak sztuczna inteligencja czy automatyzacja stały się polem rywalizacji o globalną dominację, ale również potencjalnym źródłem wewnętrznych problemów. Jedną z doktryn, która najlepiej oddaje aktualne podejście Pekinu, jest idea „samowystarczalności technologicznej” (科技自立自强 – Keji Zili Ziqiang).

Wizja Xi Jinpinga budzi podziw, ale i niepokój. „Musimy przyspieszyć budowę narodowego systemu innowacji i przejąć inicjatywę w strategicznych technologiach” – podkreślił XI Jinping na ostatnim Zjeździe KPCh. Jego słowa nie są jedynie deklaracją – to wyzwanie rzucone światu i zarazem apel do chińskiej elity politycznej i technologicznej. W obliczu sankcji technologicznych ze strony USA, blokad na rynku półprzewodników i ostrzeżeń związanych z kontrolą danych, Xi Jinping przedstawia Chiny jako naród, który nie tylko przetrwa te trudności, ale wyjdzie z nich silniejszy. Samowystarczalność technologiczna jest dla lidera Chin nie tylko pragmatycznym narzędziem polityki, ale też ideą o charakterze niemal filozoficznym – państwo, które kontroluje własną technologię, kontroluje swoją przyszłość⁵⁹.

Drugim kluczowym filarem chińskiej wizji w najbliższym czasie będzie „modernizacja w stylu chińskim” (中国式现代化, Zhongguo Shi Xiandaihua). Jest to koncepcja, która zakłada, że Chiny mogą rozwijać się według własnych zasad, bez kopiowania modeli zachodnich. „Modernizacja w stylu chińskim to nie naśladowanie innych, ale droga oparta na naszych warunkach, która przyniesie korzyści całemu narodowi” – Xi Jinping twierdził w 2017 r.⁶⁰ Jego słowa zyskały jeszcze większe znaczenie w kontekście spowalniającej gospodarki i pogłębiającego się kryzysu demograficznego.

W praktyce jednak realizacja tej idei wymaga znalezienia jakiegoś środka między dążeniem rządu do wspierania innowacji przy zachowaniu kontroli politycznej. Trudno jest także modernizować społeczeństwo, w którym rosną nierówności, a młodzi ludzie coraz mniej wierzą w „chińskie marzenie”.

Zakończenie

Social Credit System to pierwszy taki system oceny obywateli i firm na świecie zakrojony na tak szeroką skalę. Prace nad jego rozwojem i wprowadzaniem ciągle trwają. Trudno zatem wyrokować o tym, jakie długofalowe skutki będzie miało wprowadzenie tego systemu. Bez wątpienia pełne jego wprowadzenie doprowadzi do wielu gruntownych przemian, zarówno w sferze gospodarczej, jak i społecznej. Ponadto, działanie systemu nie będzie ograniczać się jedynie do samych Chin, ale będzie pośrednio oddziaływać także na globalną gospodarkę oraz stosunki Chin z innymi państwami.

⁵⁹ Zob. M. Gaca, *Chiny w 2025...*

⁶⁰ Xi Jinping, *Zarządzanie...*

Należy podkreślić, że inne państwa świata również mogą być zainteresowane wprowadzeniem podobnych systemów nadzoru lub jego elementów. Dotyczy to jednak szczególnie krajów niedemokratycznych, gdzie jeszcze większe zaostreżenie nadzoru i kontroli mogłoby stanowić kolejny krok w stronę umocnienia władzy. W przypadku demokratycznych krajów zachodnich mało prawdopodobne jest wprowadzenie systemu oceny takiego jak SCS⁶¹. Istnieją jednak przesłanki, na podstawie których można wnioskować, że wprowadzenie elementów charakterystycznych dla systemu jest już całkiem możliwe, szczególnie w sytuacjach kryzysowych, takich jak pandemia COVID-19, która stanowiła dla rządzących pretekst dla zwiększenia nadzoru nad obywatelami i wprowadzenie nowych środków kontroli⁶².

Chińskie wyzwania konkurencyjne są niezwykle aktualne i znaczące we współczesnych uwarunkowaniach rozwoju gospodarki światowej. Takie państwa jak Chiny, wywierające coraz większy konkurencyjny wpływ na rozwój współczesnego świata, wyraźnie opowiadają się równocześnie za utrzymaniem systemu międzynarodowego opartego na państwach narodowych⁶³.

Warto zaznaczyć, że Chiny są nastawione na współpracę z wieloma państwami. Intensywnie rozważa się przy tym, szczególnie w państwach zachodnich, reakcję na chińskie plany inwestycyjne. Nowy Jedwabny Szlak nie jest tym, co niektórzy sobie wyobrażają, czyli sentymentalnym wspomnieniem⁶⁴. Podkreśla się, że jest to próba stworzenia ogromnego systemu, za pomocą którego Chińczycy zamierzają odcisnąć swoje piętno w świecie. Pojawiają się obawy, że celem tego nowego projektu jest przede wszystkim rozszerzenie oddziaływania Chin na gospodarkę światową z uwzględnieniem własnych interesów⁶⁵.

Jednym z elementów polityki powstrzymywania Chin jest promowana przez administrację Prezydenta USA Donalda Trumpa koncepcja Quada (Quadrilateral Security Dialogue), czyli luźnego sojuszu USA, Indii, Japonii i Australii. To, czym dokładnie ma ona być, dopiero się krystalizuje. Wygląda na to, że Indie są zainteresowane bardzo ogólnym porozumieniem, podczas gdy reszta państw może

⁶¹ G. Wojciechowska, *Social Credit System...*

⁶² Zob. Z.W. Puślecki, *About the Some New Aspects of the International Business Theory and International Economy-the Time of COVID-19*, Chapter 1, co-Author of the book: *Modern Perspectives in Economics, Business and Management*, vol. 2, ed. T. Türsoy, Book Publisher International, London–Tarakeswar 2021; *idem*, *Descriptive Study on the New Political Economy Models on Contemporary Foreign Trade Policy*, Chapter 4, co-Author of the book: *Insights into Economics and Management*, vol. 5, ed. B.K. Kayode, Book Publisher International, London–Tarakeswar 2021.

⁶³ Xi Jinping, *Zarządzanie...*

⁶⁴ Puślecki Z.W., *Unia Europejska a Nowy Jedwabny Szlak*, „International Business and Global Economy” 2019, nr 38.

⁶⁵ L. Guangyuan, *Coraz jaśniejsza przyszłość współpracy w ramach „Pasa i Szlaku”*, 2020/06/25, http://www.chinaembassy.org.pl/pol/sghd_1/t1792187.htm [dostęp: 9.01.2021]; Z.W. Puślecki, *New Chinese „Belt and Road Initiative” (BRI)*, „Journal of Business Management and Administration Affairs” 2019, Mai 13.

dążyć do bardziej konkretnych rozwiązań. Niewykluczone jest, iż współpraca czterostronna przekształci się w sześciostronną. Zainteresowanie Quadem wykazują także Francja i Wielka Brytania, posiadające jeszcze dość rozległe interesy w regionie Indo-Pacyfiku. Wskazuje się, że w zależności od tego, jakie reguły będą obowiązywać w aktualnych projektach rozwojowych, będzie to albo współpraca, albo hegemonia.

Chiny zamierzają najpierw zdominować świat gospodarczo⁶⁶, a następnie rządzić nim zgodnie z zasadą i porządkiem starożytnych władców chińskich Han, z jednym tylko najwyższym władcą Han na szczycie światowej, piramidalnej hierarchii. W 2014 r. władcy KPCh postanowili wyeliminować Ujgurów, ponieważ stali się oni przeszkodą czy też stwarzali niedogodności dla tego planu. Los, który dziś spotyka Ujgurów, jutro może stać się losem innych ludzi na świecie. Jest już na to wiele dowodów. Wystarczy spojrzeć na to, co stało się z mieszkańcami Hongkongu, co dzieje się z Tajwanem i z mieszkańcami Afryki w miejscach, gdzie chińskie firmy prowadzą obecnie działalność gospodarczą. Świat powinien porzucić swoją chciwość i stawić czoła wyzwaniu, jakie stawiają przed nim Chiny.

Chiny muszą odpowiedzieć na wyzwania związane z nierównościami dochodowymi, zmieniającymi się nawykami konsumenckimi i demograficzną zapaścią, które coraz bardziej ograniczają ich potencjał rozwoju. Mimo to Pekin wciąż dąży do globalnej dominacji technologicznej, inwestując w sztuczną inteligencję. Raport Uniwersytetu Stanforda, który przytacza BBC, potwierdza, że chińskie modele AI doganiają, a nawet wyprzedzają zagraniczną konkurencję. Wsparcie rządu i otwartość kodu dają im przewagę, podczas gdy amerykańskie firmy skupiają się na zyskach i zamkniętych rozwiązaniach. To może oznaczać zmianę układu sił w globalnej branży sztucznej inteligencji.

Amerykańskie firmy, takie jak Open AI, inwestują miliardy w rozwój własnych modeli, ale coraz częściej sięgają po reklamy i zamknięte systemy, by zwiększyć przychody. Eksperci ostrzegają, że zbyt ambitne cele mogą odciągać uwagę od praktycznych zastosowań AI, co daje Chinom szansę na zdominowanie rynku open source. Chiny traktują rozwój sztucznej inteligencji jako priorytet strategiczny, z planem osiągnięcia globalnego przywództwa w tej dziedzinie do 2030 r. Według danych raportu Stanford AI Index 2024 chińskie inwestycje w badania nad AI stanowią obecnie 40% globalnych wydatków w tej dziedzinie⁶⁷. Kluczowymi obszarami są technologie rozpoznawania twarzy, przetwarzania języka naturalnego oraz automatyzacja procesów przemysłowych.

Chociaż rozwój sztucznej inteligencji w Chinach budzi uznanie, niesie także poważne wyzwania etyczne i społeczne. Organizacje takie jak Human Rights

⁶⁶ Xi Jinping, *Zarządzanie...*; L. Guanyuan, *Pogłębianie reform i rozwoju w Chinach...*; Z.W. Puślecki, *On the New Trends...*; *idem*, *O współczesnych problemach...*; *idem*, *Świat w warunkach niestabilności...*

⁶⁷ M. Gaca, *Chiny w 2025...*

Watch wskazują, że technologie AI są wykorzystywane do masowej inwigilacji, szczególnie w regionach zamieszkałych przez rdzenne grupy etniczne Ujgurów czy Tybetańczyków. Z kolei McKinsey & Company podkreśla, że szeroka automatyzacja może wzmocnić problem bezrobocia strukturalnego, co dodatkowo obciąży chiński rynek pracy. Pekin stara się jednak równoważyć te aspekty poprzez inwestycje w edukację i szkolenia dostosowane do nowych technologii, aby zbudować bazę wykwalifikowanej siły roboczej zdolnej do obsługi AI w kluczowych sektorach gospodarki⁶⁸.

Chiny dążą do uniezależnienia się w najważniejszych obszarach technologicznych. Sztuczna inteligencja i krajowy rozwój półprzewodników to priorytety na najbliższą przyszłość. W sektorze baterii litowo-jonowych Chiny mają podwoić swoje zdolności produkcyjne, stając się kluczowym dostawcą dla globalnego rynku pojazdów elektrycznych. Ambicje Pekinu wciąż napotykać wszakże na różnego rodzaju przeszkody. Rozwój krajowego sektora półprzewodników, choć dynamiczny, wymaga czasu i ogromnych nakładów finansowych. Według Boston Consulting Group pełna niezależność technologiczna w tym obszarze może zostać osiągnięta dopiero za dekadę⁶⁹. Mimo to chińska strategia oparta na długoterminowych inwestycjach i ochronie strategicznych sektorów gospodarki pokazuje, że Pekin nie zamierza ustępować pola globalnym rywalom. Chiny próbują równocześnie łączyć rolę mediatora w kluczowych konfliktach globalnych z kontynuowaniem polityki rywalizacji z Zachodem. Jednakże chińskie próby mediacji mogą mieć ograniczone powodzenie, gdyż interesy Pekinu są postrzegane jako jednostronne i skoncentrowane na zwiększeniu własnego wpływu, a nie na osiągnięciu stabilności międzynarodowej.

W najbliższej przyszłości Chiny będą balansować między wzmacnianiem swojej mocarstwowej roli a eskalowaniem napięć. Z punktu widzenia Pekinu, Morze Południowochińskie, Tajwan i Korea Północna jako punkty zapalne mają wspólną cechę: są cenne, a jednocześnie ryzykowne. Logika działań Chin to klasyczny realizm ofensywny, czyli dążenie do dominacji, co zwiększa ich bezpieczeństwo, ale jednocześnie prowokuje rywali do reakcji.

Literatura

Creemers R., *China's Social Credit System: An Evolving Practice of Control*, University of Leiden 2018.

„Financial News” 2018.

Gaca M., *Chiny w 2025: strategia i wyzwania*, 2 stycznia 2025, <https://tiny.pl/9-n1vgsrb> [dostęp: 2.01.2025].

⁶⁸ *Ibidem*.

⁶⁹ *Ibidem*.

- Guangyuan L., *Coraz jaśniejsza przyszłość współpracy w ramach „Pasa i Szlaku”*, 2020/06/25, http://www.chinaembassy.org.pl/pol/sghd_1/t1792187.htm [dostęp: 9.01.2021].
- Guangyuan L., *Pogłębianie reform i rozwoju w Chinach – okazja dla całego świata* 2020/06/11, <http://www.chinaembassy.org.pl/pol/dsxx/dshd/t1787958.htm> [dostęp: 9.01.2021].
- Jak Chiny oceniają obywateli*, 19.03.2018, <https://www.chip.pl/2018/03/jak-chiny-oceniaja-obywateli> [dostęp: 21.03.2022].
- Li Xan Wong K., Shields Dobson A., *We're just data: Exploring China's social credit system in relation to digital platform ratings cultures in Westernised democracies*, Global Media China, June 18, 2019 <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/2059436419856090> [dostęp: 12.04.2021].
- Michałek M., *SCS staje się faktem. Ten system zmieni wszystko*, 2020, <https://tvn24.pl/magazyn-tvn24/scs-staje-sie-faktem-ten-system-zmieni-wszystko,128,2284> [dostęp: 13.01.2021].
- Orwell G., *Year1984*, Houghton Mifflin Harcourt, Boston 2017.
- Palczewski Sz., *Technologia narzędziem represji Chin. Mniejszość muzułmańska ofiarą reżimu*, 9 grudnia 2020, <https://tiny.pl/1b-bgn5j0> [dostęp: 13.01.2021].
- Pawłowicz W., *5G jako sieć LAN nowej generacji*, 21.08.2020, <https://www.computerworld.pl/news/NetApp-tnie-ceny-macierzy,424015.html> [dostęp: 19.01.2021].
- Piketty T., *Capital in the Twenty-First Century*, Belknap Press, Cambridge, MA: 2014.
- Puślecki Z.W., *About the Some New Aspects of the International Business Theory and International Economy-the Time of COVID-19*, Chapter 1, co-Author of the book: *Modern Perspectives in Economics, Business and Management*, vol. 2, ed. T. Türsoy, Book Publisher International, London–Tarakeswar 2021.
- Puślecki Z.W., *An Overview on the Perspective of EU– China Trade Relationships*, Chapter 7 co-Author of the book: *Current Strategies in Economics and Management*, vol. 8, ed. Kaustubha Nand Bhat, Book Publisher International, London–Tarakeswar 2020.
- Puślecki Z.W., *Changes in Foreign Trade Policy*, Paper and Presentation given by the participant in The 14-th Asia-Pacific International Conference 2025, „Indo-pacific in the era of tectonic shifts: responses and strategies to geopolitical and geoeconomic challenges” organized on November 21, 2025, at the Poznan University of Economics and Business, Poznań 2025.
- Puślecki Z.W., *China and European Union Preferential Trade Agreements*, „Science & Technology Publishing (Sci & Tech)” 2019, vol. 3, Mai no. 5.
- Puślecki Z.W., *Descriptive Study on the New Political Economy Models on Contemporary Foreign Trade Policy*, Chapter 4, co-Author of the book: *Insights into Economics and Management* 2021, vol. 5, ed. B.K. Kayode, Book Publisher International, London–Tarakeswar.
- Puślecki Z.W., *European Union–China Relations Amid Key Differences over Trade and the War in Ukraine*, „Design, Construction, Maintenance” 2025, vol. 5, DOI: 10.37394/232022.2025.5.13
- Puślecki Z.W., *Handel zagraniczny. Transformacja biznesu międzynarodowego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2021.
- Puślecki Z.W., *International Business Strategy and Policy*, „Global Scientific and Academic Research Journal of Economics, Business and Management” 2025, vol. 4, issue 6.

- Puślecki Z.W., *Mercantilist Tendencies in Contemporary Foreign Trade Policy*, „Journal of Global Change and Governance” 2008, vol. 1, no. 4, Division of Global Affairs (DGA), Rutgers University, New Jersey.
- Puślecki Z.W., *New Chinese „Belt and Road Initiative” (BRI)*, „Journal of Business Management and Administration Affairs” 2019, Mai 13.
- Puślecki Z.W., *O współczesnych problemach rozwoju gospodarki światowej*, referat i prezentacja w Uniwersytecie Zielonogórskim, 26.11.2025.
- Puślecki Z.W., *On the New Trends in the Theory and Politics of International Affairs*, „SunText Review of Economics & Business”, Research Article, 2022, vol. 3:4.
- Puślecki Z.W., *Pressures of Changes in Foreign Trade Policy and Geoeconomic Risks*, „Design, Construction, Maintenance” 2025, vol. 5, DOI: 10.37394/232022.2025.5.13
- Puślecki Z.W., *Świat w warunkach niestabilności i niepewności*, Referat w czasie konferencji naukowej, „Biznes w erze wiedzy i w warunkach niepewności”, 10 grudnia 2025 roku, Auditorium Maximum, Collegium Iuridicum Novum, Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań 2025.
- Puślecki Z.W., *Świat we mgle. Modyfikacje strukturalne w gospodarce światowej po pandemii COVID-19 i wojnie Rosji z Ukrainą*, GlobeEdit, Berlin 2022.
- Puślecki Z.W., *The Need to Establish a New Format for Trade Political Relations Between European Union and China*, Wydawnictwo CeDeWu, Warszawa 2020.
- Puślecki Z.W., *The new protectionism between the USA and China and international trade policy amid worldwide geopolitical turbulence*, „Ekonomista” 2023 no. 2., DOI: 10.52335/ekon/166624
- Puślecki Z.W., *Trends Reshaping International Business Theory and Policy*, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa. 2019.
- Puślecki Z.W., *Unia Europejska a Nowy Jedwabny Szlak*, „International Business and Global Economy” 2019, nr 38.
- Puślecki Z.W., *World Economy Against New Challenges in the Time of COVID-19*, Dom Wydawniczy Elipsa, Warsaw 2020.
- Raport of the Center for Strategic and International Studies (CSIS), 2025.
- Raport of the East Asia Institute, 2025.
- Raport of the RAND Corporation, 2025.
- Raport of the Taiwan Institute of Economic Research, 2025.
- „Reuters” 2020.
- Rodrik D., *Political Economy of Trade Policy*, w: *Handbook of International Economics*, vol. 3, eds. G. Grossman, K. Rogoff, Elsevier Science, Amsterdam 1995.
- Rodrik D., *Why do More Open Economies Have Bigger Governments?*, „Journal of Political Economy” 1998, no. 106.
- Rodrik D., *The New Global Economy and Developing Countries*, ODC, Washington 1999.
- Rosecrance R., *Power and International Relations: The Rise of China and Its Effects*, „International Studies Perspectives. A Journal of the International Studies Association” 2006, vol. 7, no. 1, February.
- Skinner B.F., *Beyond Freedom & Dignity*, Hackett, Indianapolis 2002.
- Skinner B.F., *Science and Human Behavior*, Kindle Edition, Free Press 2012.
- Stachura J., *Nadchodzi technologia 6G. Czy świat jest na nią gotowy?* 7 maja 2021, <https://biznesalert.pl/technologia-6g-sieci-transmisja-dane-innowacje-cyberprzestrzen> [dostęp: 16.03.2022].

- Starzyk K., *Zagraniczna polityka ekonomiczna w procesie rynkowej transformacji gospodarki. Przypadek Chin*, Placet, Warszawa 2009.
- Starzyk K., *Zagraniczne inwestycje bezpośrednie w rozwoju gospodarczym Chin*, w: *Zagraniczne inwestycje bezpośrednie w gospodarkach Azji Pacyfiku. Chiny, Korea Południowa, Tajwan, Wietnam*, red. K. Starzyk, Wydawnictwo Naukowe Semper, Warszawa 2001.
- Stech G. *6G na horyzoncie*, 2022, <https://www.computerworld.pl/news/6G-na-horyzoncie,435277.htm>, [dostęp 16.03.2022].
- Stiglitz J.E., Charlton A., *Fair trade – szansa dla wszystkich*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.
- Targowski A., *Big tech a społeczeństwo XXI wieku*, 17.12.2020, <https://studioopinii.pl/archiwa/201984> [dostęp: 4.02.2021].
- Trivium China, *China's Corporate Social Credit System. Context, Competition, Technology and Geopolitics*, 12.08.2020 <https://tiny.pl/xt55m86-5> [dostęp: 21.03.2022].
- Wojciechowska G., *Social Credit System – inteligentny panoptikon z chińską charakterystyką czy sposób na zbudowanie społeczeństwa przyszłości?* 24.05.2021, https://tiny.pl/4vb_1qhdd [dostęp: 21.03.2022].
- Xi Jinping, *Szczyt BRICS w 2023 r.*
- Xi Jinping, *Zarządzanie Chinami*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Foreign Languages Press, Toruń 2019.
- Zuboff S., *The Age of Surveillance Capitalism. The Fight for a Human Future at the New Frontier Power*, PublicAffairs, New York 2019.
- Zuckerberg M., *Building Global Community*, Facebook, 2017, February 16, <https://www.facebook.com/notes/mark-zuckerberg/building> [dostęp: 16.02.2025].

